

ПИТАННЯ ПОБУТУ ТА ДОЗВІЛЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В 1950-1960 рр.: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ

У статті поданий аналіз досліджень питання побуту та дозвілля українського села в 1950-1960 рр. Автор виокремлює праці радянських та вітчизняних істориків показуючи суспільно-політичні умови в яких розвивалася історична наука. Охарактеризовано основні здобутки у вивченні проблеми та окреслено питання, які потребують подальшого наукового пошуку. Обсяг статті не дає можливості в повній мірі висвітлити науковий доробок із теми

Ключові слова: повсякденне життя, українське селянство, агітаційно-пропагандистський характер, сімейно-побутові традиції, соціально-побутова сфера.

Постановка проблеми. Дослідження повсякденного життя українського населення і особливо його складових частин останнім часом стало одним з провідних напрямків у вітчизняній літературі. На думку автора, це зумовлено розуміння потреби вивчення мікрорівневої історії, яка формує цілісну картину будь-якого історичного періоду. Для сучасної історіографії важливо повернення до незаслужено забутих і відверто перекручених фактів та подій української історії, їх переосмислення, намагання змити з них ідеологічні нашарування. За радянських часів тоталітарна система змушувала істориків вихвалити тогочасний режим, зосереджуватися на ударній праці робітників та селян, вважаючи за несуттєве звертатися до повсякденного життя простого працівника. Життєдіяльність кожної людини з її потребами, тривогами та радощами традиційно розчинялися в показниках виробленої продукції та статистичних звітах. Усебічне висвітлення Української історії вимагає неупередженого підходу до вивчення повсякденної історії всіх верств населення України, його побуту, дозвілля, запитів та їх задоволення.

У реаліях сучасної України постало актуальне завдання суттєво поліпшити побутове становище населення, створити для нього належні умови життєдіяльності. Тому критичне використання досвіду минулих років щодо забезпечення побутових умов життя всіх верств українського суспільства має важливе наукове та практичне значення. У цьому контексті заслуговує всебічного аналізу повсякденне життя українського селянства в 1950-1960 рр., в період значних змін у всіх його проявах.

Актуальності дослідженню додає відсутність праць у вітчизняній та зарубіжній літературі, яка б охоплювала всі сторони побуту та дозвілля селян у 1950-1960-х рр.

Мета статті є спроба дослідження та аналізу наукового доробку з теми: питання побуту і дозвілля українського села в 1950-1960 рр.

Виклад основного матеріалу. Наукова література щодо вивчення проблеми соціально-побутової сфери українських селян у 1950-1960 рр. має свої особливості, які виходять з особливості зазначеного періоду та радянського наукової спадщини присвячені темі, яка мала ідеологічне нашарування.

Історіографію робіт, які в тій чи іншій мірі торкаються тематики даного дослідження можна умовно поділено на радянську (друга половина 1950-х - кінець 1980-х рр.) та сучасну (1991-2014 рр.). У свою чергу у радянському періоді можна виокремлено три півперіоди, які мали свої особливості: друга половина 1950-1964 рр.; друга половина 1960-х - середина 1980-х рр.; кінець 1980 рр.

Щодо радянської історіографії то на думку автора їй не можна надати однозначної оцінки. Вона є достатньо широкою, фундаментальною та охоплює ряд питань пов'язаних з історією українського селянства, подає великий фактичний матеріал. Радянські праці мають не пересічне значення, але все ж таки усім з них характерна надмірна заідеологізованість та пропагандистський характер. За радянських часів мало уваги приділялося глибокому аналізу побутовим умовам українського селянства. Публікації радянських науковців присвячені всім процесам в українському селі в 1950-1960 рр. перебували під жорстоким контролем партійного апарату і носили здебільшого агітаційно-пропагандистський характер.

Велике значення для дослідження соціально-побутової сфери українського селянства в

1950-1960 рр. має «Історія міст і сіл Української РСР» [1], яка вважається першим ґрунтовним багатотомним виданням історії українського села. Хоча в «Історія міст і сіл Української РСР» здебільшого охарактеризовано проблеми аграрного сектора економіки та позитивні зрушення на селі можна знайти і характеристику соціально-побутової сфери.

Проблема суспільного та сімейного побуту, святкової обрядовості сільського населення знайшла своє відображення у працях В. А. Маланчук [2], О. Ф. Кувеньова [3], О. М. Кравець [4] приділили увагу соціальному аналізу радянської сім'ї, її структурі, взаємовідносинам між її членами в умовах колективної праці й організації громадянського побутового обслуговування, становище жінки і виховання молодого покоління. Чимале місце відведено кращим сімейно-побутовим традиціям, звичаям і обрядам, їх використанню для утворення радянської святковості. Проблема впровадження радянських свят у повсякденне життя українського селян знайшла втілення в роботах таких авторів, як В. Васьків [5], Л. Суха [6], Д. Фіголь [7], Р. Король [8], Б. Василевич [9], М. Кубик [10], В. Михайлик [11] та багато інших.

Порушується тема побуту населення, зокрема розглядаються його складові В. Г. Синцовим [12], який виділив чотири взаємопов'язані основні сфери людського життя: економіку, політику, культуру і побут. Він стояв на ідеї, що економіка відіграє вирішальну роль, оскільки обумовлює інші сфери людського населення.

Велика увага в радянську добу була приділена аналізу релігійного життя українського населення і насамперед селянства як найбільш чисельної верстви українського народу. Це дослідження А. М. Колодного [13], В. К. Тенчера [14], П. І. Косухи [15], В. Ю. Келембетової [16]. Дані дослідники у своїх працях подають характеристику проявів вірувань у зазначений період і проявів її серед людей різного покоління. У цілому, літературі того періоду притаманні декілька рис, пов'язаних з загальнодержавними ідеологічними установами. По-перше, безперечно позитивно характеризується заходи уряду щодо нової радянської побутово-святкової буденності селян. По-друге, найбільший акцент зроблено на висвітленні свят, які поступово впроваджуються в життя села. По-третє, релігійна свідомість українських селян зазнавала постійної критики з боку марксистсько-ленінської ідеології, що не дозволяло повноцінно й об'єктивно вивчити вплив народних традицій і релігійних свят у житті селян.

Велике місце в історіографії належить потужному масиву статей, присвячених проблемам культури села сучасного для авторів періоду другої половини 50-х - початку 60-х років - І. П. Кожукала [17]. Їх цінність полягає насамперед в тому, що в них поряд з обов'язковими для радянського періоду історико-партійними сюжетами, значне місце приділене показу конкретних шляхів розв'язання найбільш болючих питань, пов'язаних з поліпшенням культурного життя селянина, складу та умов праці селянства. Багаті на фактичні та статистичні матеріали ці роботи і сьогодні становлять новий науковий інтерес.

У цей період розвитку історіографії в науковій літературі встановилося поняття побуту і дозвілля населення. Почала з'являтися література, яка висвітлювала питання матеріального достатку, освіти, культури, моралі у сімейних стосунках, раціонального використання людьми вільного часу.

Структура сільського населення, характер відмінностей міста від села, перспективи розвитку культурної сфери на селі - ці та інші питання стали об'єктом наукового вивчення Ю. В. Арутюняна [18]. У працях П. П. Великого, Т. А. Кудриної [19], А. В. Воронова проаналізовано особливості культурно-духовного життя села. Зміст цих робіт позначений впливом ідеологічної кон'юнктури.

У цей період виходить ряд фундаментальних узагальнюючих праць, які стосуються теми нашого дослідження. Перша спроба створення узагальнюючої праці із історії селянства України була зроблена науковцями Інституту історії АН УРСР, які опублікували двотомну роботу «Історія селянства Української РСР» [20]. Другий її том, що включає в себе період 1951-1966. На значному фактичному матеріалі показані різні сторони життя українського села, його матеріальну та духовну культуру.

Наприкінці 1980-х років було опубліковано колективну монографію П. П. Панченка та В. А. Шмарчук [21], в якій охарактеризовано шлях українського села до науково-технічного прогресу. У роботі містяться відомості про кадрову ситуацію в українських селах у період «відлиги».

Історики чітко сформувавши причини, які зумовили дефіцити спеціалістів у сільській місцевості, гальмували культурно-духовний розвиток села.

Отже, аналіз історіографії 1950-1990-х рр. за темою нашого дослідження дозволяє констатувати, що окремі аспекти цієї багаторічної проблеми відображено в науковій літературі. Водночас праця радянського періоду позначені впливом політичної кон'юнктури, спрощеним підходом у вивченні поведеного життя українського селянина.

Сучасний етап у розвитку історіографічної науки в Україні характеризується підвищенням інтересом науковців до аграрної історії, зокрема й до повсякденності. Нові підходи до вивчення історії українського народу. Було критично проаналізовано економічну політику радянської влади, реформування сільського господарства, становище соціально- побутової інфраструктури українського села та політику, щодо релігії.

Автори цього періоду доводять згубний вплив тоталітарного режиму на побут та дозвілля селянства, на діяльність культурно-освітніх закладів, на народні традиції та церкву. Значний інтерес викликає робота В. К. Барана і В. М. Даниленка «Україна крізь віки» [22]. Використовуючи фактичний матеріал, автори відтворили основні тенденції розвитку українського села, проаналізований складний процес лібералізації суспільного та культурного життя України в хрущовську епоху.

Серед цікавих досліджень, які вийшли протягом останнього часу, слід звернути увагу на роботи В. К. Барана [23]. У них зроблена спроба комплексного аналізу історії України, еволюція радянської тоталітарної системи після смерті Сталіна, проаналізовані соціально- політичні, соціально-економічні та національно-духовні процеси в країні.

Соціально-побутові умови життя населення у контексті динаміки розвитку сільської побутової інфраструктури змістовно проаналізував у своїй праці І. В. Рибак [24]. Автор використав велику кількість джерел, щоб об'єктивно описати ситуацію, яка склалася у соціально побутовій сфері сільської місцевості у період «відлиги».

Особливості культурно-духовного розвитку життя села в період «відлиги», на тлі українського руху опору радянській системі проаналізував у своїй монографії Г. Касьянов [25]. Автор детально висвітлив хід десталінізації в Україні та перші спроби відродження національної культури в 1960-х роках, спеціально зупинившись на перебігу цих процесів в середовищі селянства.

В узагальнюючих роботах Я. Й. Грицака [26] та О. Субтельного [27] в загальному контексті історії України ХХ століття розкрито зміни, які відбулися в УРСР після смерті Сталіна і започаткували «відлигу». Широке коло соціально-побутових проблем українського села 1953-1964 років висвітлено в монографії ще одного вітчизняного дослідника Л. В. Ковпака, яка на базі широкого фактичного матеріалу проаналізувала зміст і напрямки соціальної політики радянської влади і її вплив на життя українського селянства другої половини ХХ століття. Автор приділяє особливу увагу соціальним реформам М. Хрущова, торкається змін в соціально-побутовому становищі селян 1950-1960-х рр.

Заслугує на увагу праця В. О. Пашенка [28], присвячена історії православ'я в Україні. У ній, використовуючи велику кількість архівних матеріалів та статистичних даних, автор описує антирелігійну політику радянського керівництва та ту драматичну ситуацію, що склалася у сільській місцевості в період «відлиги».

Федоренко Я. А. [29] у своїй дисертації висвітлює питання пов'язані із культурно- духовним життям українського села періоду «відлиги», показує зміни у українського села у період лібералізації.

Останнім часом Інститутом історії України НАН України були підготовлені та видані колективні монографії серії «З історії повсякденного життя України» [30].

Досліджуються основні напрями діяльності радянської влади та КПРС, спрямовані на зміну сільського побуту, причини та наслідки соціальних трансформацій на селі. У праці розглядаються зміни в побуті і дозвіллі селян у повоєнне десятиліття Під впливом тоталітарного режиму держави; розкривається стан задоволення матеріальних та культурних потреб селянства. У праці вміщено дані про життєвий рівень селян, стан культурного, торговельного та медичного

забезпечення. Проаналізовано найбільш поширені свята, традиції та звичаї Української побутової обрядовості у дисертаційній роботі В. В. Мічуда [31].

Окреме місце у нашому дослідженні відведено монографії В. Ф. Лисак «Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності 1950-1960-х рр.» [32], у якій увага приділена історичним умовам сільської повсякденності, охарактеризована організація праці та її оплата, проаналізовано значення особистого підсобного господарства. Особливе місце відведено можливостям сільської родини задовольняти матеріальні та духовні потреби. Висвітлено ставлення до влади та протестні настрої селян.

Висновки. Аналіз історіографії свідчить, що проблема побуту та дозвілля сільського населення України в 1950-1960-х рр. не знайшло повного і ґрунтовного висвітлення. Офіційна радянська історіографія хоч і охоплювала широке коло макрорівневих питань все ж таки відображала цей період здебільшого згідно уставлених традицій. Дослідники лише фрагментарно торкалися матеріально-побутових умов життя та дозвілля сільських жителів. При цьому замовчувалася партійно-державна політика, яка ускладнювала наявні труднощі і характеризувалася антигуманною спрямованістю щодо селянства. Сучасна вітчизняна наука спирається на значну джерельну базу та нові методологічні підходи. Однак цілісного дослідження, яке б розкривало всі особливості побуту і дозвілля селянства у 1950-1960-х рр. в науковий обіг не введено.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР. - К., 1970. - 992 с.
2. Маланчук В. А. Інтер'єр українського народного житла / В. А. Маланчук. - К., 1973. - 46 с. ; Маланчук В. А. Нове в культурі і побуті колгоспного селянства / В. А. Маланчук. - К., 1970. - 189 с.
3. Кувеньова О. Ф. Свята колгоспної України / О. Ф. Кувеньова. - К., 1963. - 40 с. ; Кравець О. М. Основне проблемы изучения общественного и семейного быта колхозного крестьянства Украины / О. М. Кравець, А. Ф. Кувенева. - М., 1964. - С. 8.
4. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець. - К., 1966. - 199 с. ; Кувеньова О. Ф. Громадський побут українського селянства / О. Ф. Кувеньова. - К., 1966. - 136 с.
5. Васьків В. Юності день сонцесяйний / В. Васьків // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 43-46.
6. Суха Л. Свята трудових перемог / Л. Суха // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 49-54.
7. Фіголь Д. Союз серпа і молота / Д. Фіголь // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 47-48.
8. Король Р. Свято буряководів / Р. Король // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 65-72.
9. Василевич Б. Вінок шани / Б. Василевич // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 73-77.
10. Кубик М. На ювілейній сесії сільради / М. Кубик // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 87-88.
11. Михайлюк В. Колгоспні вечорниці / В. Михайлюк // Народні традиції сьогодні. - Львів, 1963. - С. 99-102.
12. Синцов Н. Д. Наши учреждения культуры. Система культпросвет работы в СССР. / Синцов Н. Д. - М., 1957. - 112 с. - Бібліограф. в підряд. прим; Синицин В. Переустройство быта деревни / В. Синицин // Коммунист. - 1965. - С. 81.
13. Колодний А. М. Обрядово-побутова релігійність сучасного віруючого / А. М. Колодний // Питання атеїзму. - К., 1969. - Вип. 4. - С. 92-104.
14. Танчер В. К. Про характер і причини існування релігійних пережитків серед колгоспного селянства / В. К. Танчер // Питання атеїзму - К., 1969. - Вип. 4. - С. 105-110.
15. Косуха П. І. Про характер і причини проявів релігійності серед молоді / П. І. Косуха // Питання атеїзму. - К., 1969. - Вип. 4. - С. 111-121.
16. Келембетова В. Ю. Побут і релігійні пережитки (етнографічно-соціологічне дослідження) / В. Ю. Келембетова. - К., 1974. - 191 с. ; Келембетова В. Ю. Про релігійні пережитки в побуті та боротьбу з ними / В. Ю. Келембетова // Народна творчість та етнографія. - Кн. 4. - 1961. - С. 27-34.
17. Кожукало І. П. Зміцнення сільських партійних організацій України (1959-1966 р. р.) / І. П. Кожукало // Український історичний журнал. - 1967. - № 4. - С. 57-65. - Бібліограф. : с. 65.
18. Арутюнян Ю. В. Социальная структура сельского населения СССР / Ю. В. Арутюнян. - М., 1971. - 374 с.
19. Кудрина Т. А. Культура современной деревни / Т. А. Кудрина. - М., 1980. - 182 с.
20. Історія селянства Української РСР. - Т. II. - К., 1967.
21. Панченко П. П. Аграрна історія України. [підруч. для студ. вищих навч. заклад.] / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. - К., 2000. - С. 248-253.
22. Баран В. К. Україна крізь віки: в 15 т. / НАН України; Інститут археології / В. К. Баран, В. М. Даниленко ; В. А. Смолій (ред.). - К., 1998; Баран В. К., Україна в умовах системної кризи (1946-1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко // Україна крізь віки. - К., 1999.
23. Баран В. Дестанілізація в Україні: перша спроба (50-ті рр.) / В. Баран // Сучасність. - 1995. - № 11. - С. 106-116. ; Баран В. Україна 1950-1960-х рр. : еволюція тоталітарної системи / В. Баран. - Львів, 1996. - 448 с. ; Баран В. К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. / В. К. Баран. - Львів, 1992. - 124 с.

24. Рибак І. В. Соціально-побутова інфраструктура села (1921-1999) / І. В. Рибак. - Кам'янець-Подільський, 2000. - С. 123-175.
25. Касьянов Г. Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х років / Г. Касьянов. - К., 1995. - 224 с.
26. Грицак Я. Й. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я. Й. Грицак. - К., 1996. - 360 с.
27. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. - К., 1991. - 512 с.
28. Пащенко В. О. Православ'я в новітній історії України / В. О. Пащенко. - Полтава, 2001. - Т. 2. - 736 с.
29. Федоренко Я. А. Зміни в культурно-духовному житті українського селянства в період хрущовської «відлиги» / дис... канд. іст. наук спец / Я. А. Федоренко. - Черкаси, 2009. - 227 с.
30. Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії : в 2-х т. / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. В. Горобець; ред. колег. : Н. Старченко (заст. відп. ред.), Н. Білоус, В. Зема, О. Романова (відп. секр.). - К., 2012. - Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення - 328 с.
31. Мічуда В. В. Побут і дозвілля сільського населення в повоєнний період (1945-1953) : автореф. дис... канд. іст. наук спец. / В. В. Мічуда. - Переяслав-Хмельницький, 2009. - 20 с.
32. Лисак В. Ф. Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності 1950-1960-х рр. XX ст. / В. Ф. Лисак. - Маріуполь, 2013. - 323 с.

Одержано редакцією 20.11.2014
 Прийнято до публікації 12.12.2014

В статье представлен анализ исследований вопросы быта и досуга украинского села в 1950-1960 гг. Автор выделяет труды советских и отечественных историков показывая общественно-политические условия характерны исторической науке указанных периодов. Охарактеризованы основные достижения в изучении проблемы и намечены вопросы, требующие дальнейшего научного поиска.

Ключевые слова: *повседневная жизнь, украинское крестьянство, агитационно-пропагандистской характер, семейно-бытовые традиции, социально-бытовая сфера.*

The article focuses on research issues of life and leisure Ukrainian village in the 1950-1960 biennium. The author distinguishes the works of Soviet and Ukrainian historians featuring socio-political conditions inherent in historical scholarship during this period. The author argues that the scientific literature to study the problems of everyday life and leisure Ukrainian peasants in 1950-1960 pp. Has the features that come with the features of the Soviet period and scientific heritage devoted to the theme, which was the ideological layers. Historiography works that in some way affect the subjects of this study can be roughly divided into Soviet (second half of 1950 - the end of the 1980s.) And contemporary (1991-2014). In turn, in the Soviet period can be determined three sub-periods, which had its own characteristics: 1950-1964 years.; second half of the 1960s - mid 1980s; end of 1980, each of these has a number of its period features. The basic achievements in the study of the problems and outlined the issues that need further research.

Key words: *daily life, Ukrainian peasantry, agitation and Advocacy nature, family and living traditions, social sphere.*